

Makale Geliş | Received: 30.09.2019
Makale Kabul | Accepted: 16.10.2019
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.627112

M. Yasin TAŞKESENLIOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum-TÜRKİYE
Ataturk University Faculty of Letters, Department of History, Erzurum TURKEY
ORCID: 0000-0003-2635-829X
ytaskesen@atauni.edu.tr

Akif Paşa'nın Sürgün Mektupları*

Öz

Bu çalışma, XIX. yüzyıl Osmanlı tarihinin önemli devlet adamlarından olan Akif Paşa'nın Edirne ve Bursa'ya sürgün edildikten sonra kaleme almış olduğu mektuplarını konu edinmektedir. Sultan II. Mahmud'un merkez teşkilatında yaptığı düzenlemeler doğrultusunda kurulan Hariciye ve Dahiliye Nezaretleri'nin ilk nazırı olarak tarihteki yerini alan Akif Paşa, bir süre sonra bu itibarlı konumunu kaybetmiştir. Nitekim Sultan Abdülmecid döneminde, 1840 yılında, Edirne'ye sürgün edilen Paşa, yaklaşık iki yıl süren cezasını tamamladıktan sonra ise İstanbul'a dönemeyerek Bursa'da ikamet etmek zorunda bırakılmıştır. Affedilmesi için Saray ve Bâbîâlî nezdinde bir dizi faaliyetlerde bulunan Akif Paşa, mektuplaşmak suretiyle yakınlarıyla münasebetlerini devam ettirmiştir. Yedisi *mahdûmuna* (oğluna), biri *halîlesine* (eşine) başlığıyla yayımlanan mektupların bir kısmı ise diğer yakınlarına yazılmıştır. Bunların büyük bir kısmı Ebuzziya Tefik tarafından *Muharrerât-ı Husûsiye-i Akif Paşa*, birkaçı da torunu Akif Bey tarafından *Eser-i Akif Paşa* adlı eserlerde yayımlanmıştır. Mektuplarda dikkati çeken en önemli husus Paşa'nın halet-i ruhiyesini maharetle ifade etmiş olmasıdır. Bazı ailevi bilgilerin de yer aldığı mektuplarda Paşa'nın Edirne'den Bursa'ya nasıl geçtiği ve buralarda geçirdiği vakit ile ilgili bilgiler mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Akif Paşa, Tanzimat, Sürgün Mektupları.

Letters of Exile by Akif Pasha

Abstract

This study focuses on the letters written by Akif Pasha- one of the most significant statesmen in the 19th century Ottoman history - after being exiled to Edirne and Bursa. Akif Pasha, who took his place in history as the first minister of the Ministry of Foreign Affairs and Internal Affairs established in accordance with the arrangements made by Sultan Mahmud II. in the central organization, lost this prestigious position after a while. As a matter of fact, during the reign of Sultan Abdülmecid, Pasha was exiled to Edirne in 1840. After completing his sentence of approximately two years, he was forced to reside in Bursa. Akif Pasha, who carried out a series of activities before the Palace and Sublime Porte in order to be forgiven, continued his relations with his relatives by correspondence. Seven of the letters were sent to his son and one of the letters were sent to his wife with the titles of *mahdumuna* and *halilesine* respectively, along with some written to other relatives. Most of these were published by Ebuzziya Tefik in *Muharrerât-ı Husûsiye-i Akif Paşa* and some by his grandson Akif Bey in *Eser-i Akif Paşa*. The most notable point in the letters is that the Pasha had skillfully expressed his state of mind. In the letters, which include some familial information, there is information about how Pasha passed from Edirne to Bursa and the time he spent there.

Keywords: Akif Pasha, Tanzimat, Letters of Exile.

* Bu çalışma, 13-14 Aralık 2018 tarihleri arasında düzenlenen V. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde tarafımızdan sunulan "Sürgündeki Bir Paşa'nın Hâl-i Pür-Melâli: Akif Paşa'nın Sürgün Mektupları" adlı sözlü bildirinin genişletilmiş tam metnidir.

“Ne çok günahım var imiş.
Bin gün âhım ile bir günahım afv olmadı.”
(Akif Paşa)

Giriş

25 Aralık 1787’de (15 Rebiülevvel 1202) Yozgat’ta doğan Akif Paşa, altı yaşında iken babası ile hacca gitti. Döndükten sonra ilk tahsilini doğduğu yerde yaptı ve akabinde Cebbarzâde Süleyman Bey’in dîvân kâtibi oldu (Akif 1290: 4, 11; İbnülemin 1930: 80). Böylece devlet kapısındaki serencamı başlayan Paşa, Cebbarzâde’nin vefatı üzerine İstanbul’a gitmesi ile de devletin yüksek kademelerindeki hayatına ilk adımı atmış oluyordu. Buradaki amcası sayesinde Dîvân-ı Hümâyûn kalemine girdi. Bir süre sonra Amedî Odası’na geçti. Sultan II. Mahmud’un himmetiyle sırasıyla Amedçi, Beylikçi ve Reisülküttap oldu. Bürokratik reformlar doğrultusunda Reisülküttaplığın Hariciye Nezareti’ne tahvili ile bu kurumun ilk nazırı oldu (Akif 1290: 5). Hariciye Nazırı iken cereyan eden Churchill hadisesi, Paşa’nın gözden düşmesine neden oldu ki Ceride-i Havadis’in kurucusu olan Churchill, Kadıköy’de bir av esnasında Müslüman bir çocuğu yanlışlıkla yaraladığından gözaltına alınmıştı (İpek 1995: 667-669).¹ İngiltere’nin olayı uluslararası boyuta taşınması, bu hapis olayının müsebbibi olarak görülen Paşa’nın sonunu hazırlayan hadiselerin ilkiydi. Bu olay üzerine Paşa, bir yıldır sürdürdüğü Hariciye Nazırlığından 1836 yılında azledildi (Uçman 1989: 261). Bir yıl üç buçuk ay süren inzivasından sonra 1837 yılında (h. 1253) Pertev Paşa’nın yerine Mülkiye Nazırı olarak bu nezaretin adını Dahiliye’ye çevirtip Hariciye gibi Dahiliye Nezareti’nin de ilk nazırı oldu (Akif 1290: 6). Siyaseten rakip gördüğü Pertev Paşa ile mücadelesinin bir sonucu olarak, Churchill olayının da anlatıldığı, Sultan II. Mahmud’a sunduğu *Tabsıra* adlı eserini bu dönemlerde kaleme aldı. Rakibine karşı yaptığı siyasî faaliyetler, Pertev Paşa’nın idam edilmesiyle sonuçlandı. Fakat Pertev Paşa’nın siyaset sahnesinden çekilmesi Paşa’nın kendi ikbâlini temin etmeye yetmedi ki altı buçuk ay kadar sürdürdüğü vazifesinden, Pertev Paşa’nın yakınlarından Rauf Paşa’nın Sadrazam olmasının da etkisiyle (Karaca 2004: 10), 1838 yılının (h. 1254) başında azledildi. Azline, resmî kayıtlarda *illet-i mizâcî* gerekçe gösterildi (BOA HAT: 470/23003; Kavaz 2005: 17). Bir yıl sonra ise kendisine Kocaeli Mutasarrıflığı, ardından bu görevine ilaveten Hüdavendigâr (Bursa), Bolu, Viranşehir ve Karesi’nin idaresi verildi. Nisan 1840’da (Safer 1256) azledilerek yaklaşık bir ay sonra Edirne’ye sürgün edildi. İki yıl süren bu

¹ Nedim İpek’in zikredilen çalışması, Akif Paşa’nın azledilmesiyle sonuçlanan bu çetrefilli süreç hakkında tafsilatlı bilgiler içermektedir. Ayrıca Akif Paşa, meşhûr eseri *Tabsıra*’da da bu hadiseyi kendi cephesinden izah etmiştir.

sürgünden sonra affedilmesine rağmen İstanbul’a dönüşüne izin verilmedi ve Yozgat ya da Bursa şehirlerinden birisini seçmesi şartıyla yeni bir sürgüne mecbur bırakıldı. Bu sefer de zorunlu tercihini yaptığı Bursa’da altı ay kadar ikamet etmek zorunda kaldı. Akif Paşa sürgünden döndükten sonra yaklaşık iki yıl İstanbul’da kendisine ait konak ve yalıda münzevi bir hayat yaşadı (İbnülemin 1930: 83; Karaca 2004: 11). Bu süre zarfındaki gündelik hayatının nasıl geçtiğine dair doyurucu bilgilere sahip olmadığımız Akif Paşa’nın inziva hayatını Hacca giderek noktalaması, hanesinde -biraz da cebren- geçirdiği sürede maneviyata dönüp dünyadan el-etek çekme süreci yaşadığı zannını kuvvetlendirmektedir. Mısır’a da giden Paşa, İskenderiye’de rahatsızlanarak 12 Mart 1845’te (3 Rebiülevvel 1261) 59 yaşında vefat etti (Akif 1290: 7-8) ve Danyal Peygamber’in kabri civarına defnedildi (Budak 2016: 16). Böylece Tanzimat dönemine damgasını vuracak olan Reşid Paşa’nın siyasî nüfuzu artarken, devletlü kimliğinden ziyade edebî kişiliği ile tanınan Akif Paşa’nın Osmanlı siyasî hayatındaki varlığı da tamamen son buldu.

Akif Paşa’nın Sürgünde Kaleme Aldığı Mektuplar

Edirne ve Bursa’daki sürgünlük döneminde yazdığı mektuplar üzerinden halet-i ruhiyesini irdeleneceğimiz Akif Paşa’nın tespit edebildiğimiz kadarıyla sürgünde iken yazdığı mektuplar tarih sırasına göre şöyledir.²

Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa adlı eserde:

s.12-13: *Halîlesine*, gurre Rebiülahir 1258.

s.10-12: *Kezâlik* (oğluna), 2 Cemazayilevvel 1258.

s.21-23: *Mahdûmuna* (oğluna), 7 Cemaziyelevvel 1258.

s.13-15: *Mahdûmuna*, 22 Cemaziyelahir 1258.

s.8-10: *Mahdûmuna*, Şaban 1258.

s.4-7: *Mahdûmuna*, Şaban 1258.

s.15-16: *Bursa’dan itlâkını müsterhim mektûbdur*, 9 Ramazan 1258.

s. 16-18: *Kezâ*, 9 Ramazan 1258.

s.18-20: *Haremî Lisânından Vâlîde-i Sultân Abdülmecid Han’a* (tarihsiz).

² Akif Paşa’nın tüm mektupları İbrahim Kavaz tarafından Âkif Paşa Hayatı ve Eserleri adlı eserde değerlendirilmiştir. Burada adı geçen mektuplar ise Paşa’nın sadece sürgünde iken yazdıklarıdır.

s.20-21: *Mahdûmuna* (tarihsiz).

Eser-i Akif Paşa adlı eserde:

s.14-16: *Bir Mektûb ve Kezâ* (s.16) (Bursa’daki 5. ayında Padişah ya da yüksek bir makama gönderilen af talebi)

s.16: *Ulemâ’dan Bir Zat’a Mektûb* (Bursa’daki 4. ayında yazdığı mektup)

s.17: *Akrabasından Bir Zat’a* (Bursa’dan yazdığı mektup ve *Kezâ* başlığıyla devamı (s.17-18) sürgünlüğünün beşinci ayında, Ramazan ayında, Bursa’dan yazıldığı anlaşılmaktadır.)

s.18: *Kezâ* (Aile kitapçısı Esat Efendi’ye Bursa’dan yazdığı mektup)

s.19: *Ehibbâsından Bir Zât’a ve Kezâ* (Önceki mektubun devamı mahiyetinde Bursa’da iken affedilmesi için yardım talep ettiği bir yazı.)

Mektupların Değerlendirilmesi

Sürgün ya da menfa yeri olan Edirne’ye ulaştığını ve burada ikâmeti için kiralanan eve yerleştiğini 18 Mayıs 1840’da Dersaadet’e gönderdiği arıza ile bildiren (BOA DH: 14/669) Akif Paşa’nın sürgün dönemine ait ilk mektubu, eşine yazdığı *Muharrerât-ı Husûsiye* adlı mektuptur (Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa 1301: 12-13). Eşinin gönderdiği mektuba cevap olarak Tekfurdağı’ndan (Tekirdağ) yazdığı bu mektubunda Paşa,³ sürgün hayatından yakınmaktadır. Riyaset zamanlarında iken sürgün edileceğini rüyasında gördüğünü ifade eden Paşa, bu rüyasını başka türlü yorumladığını ve başına böyle bir hadisenin geleceğini aklına dahi getirmedeğini bildirmiştir. “İnsan ne çekerse kendi kusurundan olub cenâb-ı Hakk zulümden münezze ve müteâlî olmağla kimseye diyeceğimiz olmayub kendi eksikliğimizden olduğuna şübhe yokdur” sözleriyle Paşa, bu sürgün hayatından duyduğu elemi, eşine yansıtmayıp metin bir tavır içerisinde olmuştur. Yine de üstü kapalı bir şekilde halini eşine beyan eden Paşa, firkatın verdiği acıyı şu sözlerle yazıya dökmüştür: “ Şu kadar ki Allah bağışlasın siz bir parça çocuklar ile gönlünüzü eğleyib bir saat ağlarsınız bir saat dâhi anlar ile avutabilirsiniz. Ya benim hâlim artık görmeğe muhtâcdır!”. Mektubun devamı ise birtakım tarihi bilgiler içermektedir. Paşa, kendisinin affedilmesi için Said Paşa’nın saraya sunduğu şefaâtnâmesine cevap verildiğini; buna göre İstanbul’a geri dönme isteğinin reddedildiğini, Bursa’ya naklinin uygun görüldüğünü, 5.000 kuruş tahsis edilerek kısa bir

³ Akif Paşa’nın Edirne’de ikâmet ederken mektup yazdığına dair bir kayıda ulaşamadık. Burada söz konusu mektupların yazıldığı yerler Tekirdağ ve Bursa’dır.

zaman sonra Tekfurdağı’ndan Bursa’ya hareket edeceğini bildiriyordu. Görüldüğü üzere Paşa’nın sürgün hayatı resmen nihayete ermiş olsa da fiilen başka bir yerde devam edecekti.

Akif Paşa’nın en fazla mektuplaştığı kişi oğludur. Oğlu veya ailesi tarafından gönderilen mektuplar hakkında bilgimiz olmasa da Paşa’nın gönderdiği mektuplardan hakkında bilgiler edinmek mümkündür. Onun sürgünlük hayatının bir an evvel bitmesi mektupların başlıca konusudur.

Akif Paşa, oğluna gönderdiği bir başka mektupta Tekfurdağı’ndan Bursa’ya nasıl gittiğini anlatmaktadır (Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa 1301: 10-12). Buna göre kendisini Bursa’ya götürmek için beş çifte bir kayık talep edilmesine rağmen daha fazla kalmak istemediği Tekfurdağı’na sefer yapan -ve oğlunun mektuplarını kendisine ulaştırdığı anlaşılan- Ahmet Reis’in kayığı ile yola çıkmışlarsa da sert esen bir poyrazdan dolayı kayıktakilerin tümünü deniz tuttuğu için geri dönmüşlerdi. Ertesi gün kara yolu ile ulaştıkları Büyükçekmece’den biri araba ve hayvanlar, diğeri ise kendileri için 500 kuruşa kiraladıkları saman kayığı ile on dört saatte Bozburun’a, gece kayıkta konaklayıp ertesi gün vardıkları Mudanya’da da bir gece kalarak Bursa’ya ulaşmışlardı. Bu yolculuğu, Abraham adlı birisinden alınarak Ahmet Reis ile gönderilen üç bin kuruş ile yapmıştı.⁴ Bursa’daki ilk günlerinden memnuniyetle bahseden Paşa, hastalıklarının tedavi etmek için sürekli gelip giden tabiplerden de ayrıca memnun kaldığını bildirmiştir.

Eşine yazdığı mektupta sürgünlük hayatının muhasebesini yapan Paşa, oğluna yazdığı mektuplarda da yer yer bu ruh halini yansıtmıştır. Diğer taraftan sürgünlüğüne sebep olan hadiseyi ve Dersaadet’teki siyâsî atmosferi biraz da nedametle şöyle izah etmişti (Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa 1301: 9-10):

...şimdiye dek cümle hakkında bilâ-sebeb vuku’a gelen iğbirardan (gücendirmeden) kalben rücû’ olunmadıkça tahlisimiz (kurtulmam) müşkilce olacağı ba’zı evliyâ-i kirâm lisânından işidilmiş olduğundan bahisle ba’dezîn herkese mu’âmele-i latife icrâsına azm ve niyet olundukda cenâb-ı Hakk karîben esbâbını halk edeceği beyân olunmuş. İğbirâr fıkrası mâkabline (öncesine) masrûf (sarfedilmiş) ise yani mansıbdâ (görevde) bulunduğumuz zamanda demek ise ibtidâ (ilk) cümleye bilâ-sebeb (sebepsizce) iğbirâr izharına (gücendirmeye) bir me’mûriyet müsaîd ve mütehammil olmadığı der-kâr ve tard-ı def’imizden (sürülmemden) sonra ise iğbirara hiç mecâl olmadığı bedîdâr (açık) olduğundan cümleye bed muâmeleyi i’tirâf doğrusu ısbâtı gibi güç şey ise de iyiliğimizi

⁴Abraham’ın, kendisinden alınan üç bin kuruş karşılığında Paşa’nın oğlundan tahvil alması Paşa’yı kızdırmış ve Abraham’ın bir önceki yılki “zeamet bedelinden verdiği dörder bin kuruş ile istifa olunmuş mudur ki meblağ-ı mezkûr (üç bin kuruş) için tarafınızdan tahvil almış?” diye kızgınlığını belirtmiştir; *Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa*, 6 Cemaziyelevvel 1258 tarihli mektup, s.11-12.

görenler olduysa da beraber olarak kâffe-i vaz‘-ı şerîfin aleyhimizde ittifâk ve ictimâ‘ etmelerinden cümleyi tenfir ve dilgîr etmiş olduğumuz ayân ve hazret-i Hakk hekîm ve âdildir. Bir kuluna nehy cür‘etimiz müddet-i mahkûmemiz münkazîyye olmuş (sona ermiş) iken yine sürünmekte olduğumuza nazaran indallah dahî terbiyeye istihkâkımız nemâyân olmağla nezd-i Hâlık ve mahlûkda her türlü seyyiât (kötülük) ve hatayiâtımızı çaresiz ikrâr ve i‘tirâf ederim. Kaldı ki bir âdem cümlemin keyfince olabildiğini şimdiye dek görmedikse de rabb’ül Âlemin hârik-‘ade-i hilkate dâhi kâdir olmağla bu hakîr ü kesîr’ül-taksîrin cinâyât-ı sâbıkamı afv ve ihsân buyurub bundan böyle dahî ömrüm var ise tehzîb-i ahlâk ile herkesin hoşnûdluğunu istihsâle muvaffak es’ilesini (sorularını) şeb ü rûz (gece ve gündüz) tazarru‘ ve niyâz etmek üzerime vâcibdir.

Akif Paşa’nın *hasm-ı eled ve eşeddim* (kuvvetli ve inatçı düşmanım) olarak tavsif ettiği Mustafa Reşid Paşa hakkındaki görüşleri ise dikkat çekicidir: “...dilediği gibi bizi çiniyib (çiğneyip) ezdiği zamanda âhir uzak mahalle nefy etmek elinde iken o etmeyib Edirne’ye gönderdi. Fakat el-hâletî hâzihi İstanbul’a gelmemiz istenilmediğinden Bursa’da ikâmetimize emr olundu.” (Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa 1301: 22). Mustafa Reşid Paşa’nın Akif Paşa’nın siyasî rakibi olan Pertev Paşa tarafından yetiştirilmesinin, onun Akif Paşa’ya karşı böylesi bir tavır almasında etkili olduğu rivayet edilmektedir (Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa 1301: 22).

Bursa’da maddî imkânsızlıklar sebebiyle üç odalı bir evde ikâmet eden (Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa 1301: 22) Paşa, türlü nedenlerden dolayı bütün gününü tek başına bu evde geçirmekteydi. Bundan dolayıdır ki oğluna şöyle seslenmektedir: “...rica ederim ki artık şu beliyeden (belâdan) beni tahlîs edib âhir vaktimde gönlümü yaparak duâmı almağa himmetiniz ez-derûn me’mûl ve mes’ûl-i acizânemdir oğlum!...” (Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa 1301: 23).

Bursa kaplıcalarından istifade ettiği anlaşılan Akif Paşa, buradaki dördüncü ayında, bu kaplıcalara davet ettiği ve hürmet gösterdiği ulemadan olan bir zatın Bursa’ya gitmemesi üzerine içlenip, bu vesile ile söz konusu zattan istifade ederek ruhî bir rahatlama mahrum kaldığına da üzülmüştü (Akif 1290: 16).

Oğlunun, Akif Paşa’yı Bursa’dan İstanbul’a getirme çabaları arasında Esmâ Sultan ile Rıza Paşa ve Kâmil Bey (Yusuf Kâmil Paşa) gibi bazı devlet adamlarına rica mektupları yazmak fikri de Paşa’nın mektuplarında yer almıştı. Bursa’ya gönderdikleri Ahmet adındaki adamları vasıtasıyla Paşa’nın ismi geçenlere mektup yazmasını telkin etmeleri karşısında karamsar olan Paşa’ya göre bu kişiler, “Bâbîâlî’nin maslahatıdır” diyerek olayı geçiştireceklerdi (Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa 1301: 13-14). Hatta daha önce kendisine yazılan istirhâmâmelere, bunların Akif Paşa’nın kendisi tarafından yazılmadığını gerekçe göstererek kayıtsız kalmıştır. Akif Paşa’ya göre bu kere kendisi bir

yazı kaleme alsın “*Hattı çirkin veya satırları muavvec (eğri-bozuk) imiş*” (Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa 1301: 14) denilerek rağbet edilmeyecekti. Bu yüzden oğlunun teklifine sıcak bakmayan Paşa, sürgünlüğünün bitmesi için kimden rica edilmesi gerekiyorsa ona bizzat kendilerinin yazması gerektiğini beyan etmişti. Paşa’nın saray nezdindeki girişimlerinin ve Padişah’a ulaştırılmasını beklediği mektupların büyük bir kısmının Padişah’a (Sultan Abdülmecid) ulaşmadığı, ancak içine düştüğü durumun bilindiği anlaşılmaktadır (Kavaz 2005: 29). Bu arada 1839 yılında Sultan Abdülmecid’in tahta çıktığını da ifade etmek gerekir. Nitekim Sultan II. Mahmud döneminin devlet adamı olan Akif Paşa’nın taht değişikliği esnasındaki pozisyonu dolayısıyla yeni Padişah ile yakınlık kuramadığı aşikardır. Bütün bu girişimlerine rağmen beş ay kadar Bursa’da ikâmet etmiş ve artık gerek vücut sağlığı gerek de halet-i ruhiyesi günden güne bozulmuştu. Affedilmesi için her türlü vasıtayı kullanmaya gayret eden Paşa, Hasip Paşa’nın şeyhi olduğunu öğrendiği Bursa’daki bir şeyhi aracı yapmış, Hasip Paşa’nın isteğiyle affedilmesi için bir arzuhal dahi gönderilmişti. Dolayısıyla Akif Paşa, Bursa’da kaldığı beşinci ayda çok daha ciddi girişimlerde bulunmaya başlamıştı ki o sıralarda sarayın bir doğum ile şenlenmesi, onun için bir fırsat olmuştu. Nitekim Şehzâde Abdülhamid’in dünyaya gelmesi münasebetiyle bir tarih düşmüş ve bu vesileyle affedilmesini talep etmişti (Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa 1301: 3-4). Bu tarihin saraya ulaştırılması hakkında oğluna gönderdiği mektupta (Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa 1301: 4-7) bazı tembihlerde bulunan Paşa, sürgün hayatında iken Ramazan ayının gelmesinden hayli muzdarip olmuştu. Bir ramazanı daha sürgünde geçirmek istemediği, Paşa’nın diğer mektuplarında da görülmektedir. Öyle ki bir akrabasına ramazan ayında sürgünden kurtulmayanın bir daha bu hayattan kurtulamayacağı mealinde sözler etmişti (Akif 1290: 17). Gittikçe yalnızlaşan Paşa’nın ifadesine göre bir vekil-i harç ile beraber refakatinde üç kişi kalmıştı. Onun yalnızlığı, “tabipler ve cerrahlar da gelmese yalnızlıktan cünûn getirmek” derecesine varmıştı. Öyle ki vaziyetini “Ne çok günahım var imiş. Bin gün âhım ile bir günahım afv olmadı” sözleri ile dile getirmiştir. Paşa’nın gönderdiği tebriknâmelerin dahi Sadaret makamına ulaştırılmamasından dolayı Sultan Abdülhamid’in doğumu münasebetiyle gönderdiği söz konusu *tarihin* saraya iletilmesi için oğlunun gayret sarf etmesini tembihleyecek kadar yönetici zümresiyle münasebetleri zayıflamıştı. Nihayetinde Ramazan ayında bir mektup daha kaleme alan Akif Paşa, affi için adeta yalvaracak düzeye gelmişti (Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa 1301: 15-16).⁵

⁵ Tarihsiz ve Sultan Abdülmecid’in validesine yazdığı mektupta da benzer duygular hakimdir. Bkz. *Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa*, s.18-20; Aynı minvalde ve Mektup başlığıyla bir başka yazı: *Eser-i Âkif Paşa*, s.14-16, mektubun devamı mahiyetindeki “Kezâ” başlıklı yazı: s.16.

Yukarıda vurgulandığı üzere Şehzâde Abdülhamid’in doğumu münasebetiyle Bursa’dan gönderdiği *tarih* sayesinde affedilen Akif Paşa, üç yıla yakın süren menfa hayatından kurtularak kalemde memur olmasıyla başlayan devlet hizmetinde 27 yıl görev yaptığını ifade etmiş, ayrıca hacca gitmek için izin talep etmiştir (Akif 1290: 11). İstanbul’a döndükten bir süre sonra hacca giden Paşa, dönüşte İskenderiye’de rahatsızlanarak vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Sürgün hayatında manevi yönünü kuvvetlendirdiği bariz bir şekilde görülen Akif Paşa, İstanbul’a döndükten sonra Tanzimat sürecinin değiştirdiği şartların sonucu olarak devlet nazarında girişimlerini sonlandırarak belki de maneviyatının da etkisiyle hacca gitmiş ve bir daha İstanbul’a dönmek kendisine nasip olmamıştı. Monografi ve biyografi çalışmalarında üzerinde yeterince durulmayan sürgünlük psikolojisi, Osmanlı monarşik sisteminde bir vaka olarak karşımıza çıkmaktadır. Akif Paşa’nın sürgününde, mektupları vasıtasıyla vakıf olunan bu psikoloji, kişinin sürgünde neler yaşadığına ve ruh haline dair önemli ipuçları sunmaktadır ki İbrahim Kavaz’ın tespitiyle *ferdî bunalım* onun şiirlerine hâkim olan ana düşüncelerden biridir (Kavaz 2005: 29). Türk Edebiyat Tarihi’nde önemli bir yere sahip olan Adem Kasidesi de zannımızca bu psikolojinin ürünüdür. Nitekim Paşa’nın irtihâlinin adeta dibâcesi olan kasidenin son beyiti şöyledir: “Mahv-ı hâk-i reh-i şâhensh-i kevneym ben / Ne tevellâ-yı vücûd u ne teberrâ-yı adem”.⁶ Sürgün hayatından sonra Hac dönüşü Paşa’nın vefât etmesi bu mısraları daha anlamlı hale getirmektedir. Ali İhsan Kolcu’nun yerinde ifadeleriyle “Şâir felsefenin bahçesinden itikadın bahçesine dönüyor ve dindar bir Müslüman tavrıyla Hz. Peygamber’in yolunun toprağında yok olduğunu söylüyor [...]. Bir bunalım çağına adamı olarak bütün bu feryatlardan, acılardan, iniltilerden, imdat çığlıklarından sonra, içindeki inancın sesini dinleyerek yokluk arayışını nokt alıyor” (Kolcu 2002: 110). Son söz olarak, oğluna ve eşine gönderdiği mektuplar karşılaştırıldığında eşine karşı kullandığı üslûbun daha teskin edici olduğu ve psikolojik durumunu gerçek anlamda yansıtmadığı farkedilen Paşa, devlet erkânına yazdığı mektuplarında ise çok daha resmî bir dil kullanmasına rağmen bütün mektuplarında halini bütün açıklığıyla yansıtmayı maharetle başarmıştı.

⁶ “Ben iki cihan şâhlar şâhının yolunun toprağında yok oldum, ne varlığa yaklaşırım, ne yokluktan uzaklaşırım”. (Ali İhsan Kolcu, *Türk Şiirinde Yokluk Fikri ve Akif Paşa’nın Adem Kasidesi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, s.109.)

Kaynaklar

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA): Hatt-ı Hümayûn (HAT), 470/23003; *Dâhiliye (DH)*, 14/669.

BUDAK, Ali (2016). *Akif Paşa’nın Gurur ve İsyan Çılgılığı Tabsıra*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Eser-i Âkif Paşa (1290). Hz. Akif, İstanbul.

İbnülemin Mahmut Kemal (1930). *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul: Orhaniye Matbaası.

İPEK, Nedim (1995). “Churchill Vak’ası (1836)”, *Bellekten*, LIX (226): 661-713.

KARACA, Taha Niyazi (2004). *Türk-İngiliz İlişkileri ve Mehmet Akif Paşa’nın Anıları (İbret)*, İstanbul: IQ Yayınları.

KAVAZ, İbrahim (2005). *Âkif Paşa Hayatı ve Eserleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

KOLCU, Ali İhsan (2002). *Türk Şiirinde Yokluk Fikri ve Âkif Paşa’nın Adem Kasidesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkif Paşa (1301). Kostantiniyye: Matbaa-i Ebuzziya.

UÇMAN, Abdullah (1989). “Âkif Paşa”, *TDVİA*, (2): 261-262.